

PREBEN HERTOFT · TEIT RITZAU

Paradiset er ikke til salg

Trangen til at være begge køn

Lindhardt og Ringhof

Fra køn til køn

Lili Elbe

Magnus Hirschfeld fik en dag på instituttet i Berlin 1929 besøg af det der senere blev en af hans omtalte patienter. Denne patient var dansker, og her kan man tilføje, at der mærkværdig nok er meget få internationalt kendte transsexuelle, der ikke på et eller andet tidspunkt er kommet i berøring med Danmark. Patienten hed Einar Wegener. Uddannet kunstmaler, og gift med den meget populære illustrator Gerda Wegener. Han skabte megen blæst omkring sit navn ved at skrive den internationale bestseller: *Fra mand til kvinde – Lili Elbes bekendelser*. Udgivet første gang på Hage & Clausens Forlag, København 1931. En bog der i dag kun findes i et begrænset antal, da den blev et oplagt emne for „bogudrensere“ specielt før og under Verdenskrig II. I bogen står der bl.a. følgende selvbiografiske beskrivelse:

„Andreas (Einar Wegener) havde allerede i mange år været syg, og de havde søgt talløse læger og specialister, men uden resultat. Nu var han træt, og livet var blevet ham for meget. Lægerne mente, at Andreas var fuldstændig forrykt. Heri ville de fleste sikkert give dem ret, for Andreas påstod, at han i virkeligheden slet ikke var nogen mand – men en kvinde. For Andreas bestod af to væsener, af en mand: Andreas, og af en kvinde: Lili.

Lili var blevet Gerda Wegeners ynglingsmodel. Hendes slanke alfeskikkelse vandrede gennem alle Gerdas bedste arbejder. Hun var allerede blevet en type, en moderne kvindetype, skabt af en kunstners fantasi. I mit legeme boede to skarpt adskilte væsener, der stod fremmede og næsten fjendtligt overfor hinanden, fordi hver af dem kun havde plads for den ene.“

Den danske tandlæge Ellen Bækgaard der ofter boede på instituttet og havde kendt den transsexuelle Dorchen, måske verdens første opererede transsexuelle, hørte historien om Einar Wegener på „Sexualwissenschaftliches Institut“ i Berlin:

„Da Dorchen var på instituttet som stuepige, kom Einar Wegener der ned, og skulle testes før han kunne få sin operation udført på „Frauenklinik“ i Dresden. Men for overhovedet at operere forlangte de, at han skulle testes på instituttet hos Hirschfeld i Berlin, og have en udtalelse fra ham. Det har han iøvrigt også skrevet om i sin bog.

Han kunne ikke lide instituttet, og det vidste de godt dernede, og de vidste hvad grunden var, for der blev sagt til ham en dag, at han skulle

lægge mærke til Dorchen, for Dorchen havde fået lavet den operation han gerne ville have lavet nu. Og det passede jo bestemt ikke maleren at blive sammenlignet med Dorchen – en stuepige!”

Einar Wegener, foto fra bogen „Lili Elbes Bekendelser“ 1931

Og ganske rigtigt, det passede ikke Einar Wegener at blive sammenlignet med Dorchen, eller som han selv skriver i sin bog: „Han følte et moralsk ubehag“:

Lili Elbe, fra bogen „Lili Elbes Bekendelser“ 1931

„Deres Ven“ ... Disse ord fik Andreas' (Einar Wegener) hjerte til at banke, og da han lidt efter befandt sig i Professor Hardenfelds (Hirschfeld) imponerende institut for Seksualforskning, gentog han dem for sig selv – ellers havde han ganske sikkert tabt Modet ... Hvad har jeg her at gøre? Han følte et moralsk Ubehag ved det store Rum, som mere gjorde Indtryk af at være en Klub for seksuelt Abnorme: Kvinder, der saa ud som forklædte Mænd, og Mænd, om hvem man havde ondt ved at tro, at de virkelig var Mænd ... Den Maade, hvorpaa disse Mennesker underholdt sig med hinanden, deres Bevægelser, deres Stemmer, deres Paaklædning, alt bød ham inderligt imod ...

Endelig indfandt Professor Hardenfeld sig og førte ham ind i sit Arbejds-

værelse, hvor han underkastede ham et timelangt Forhør. Det var en ubarmhjertig Inkquisition, en sjælelig Tortur for Andreas (Einar Wegener) ... men det var vel nødvendigt. Da det var overstaaet, blev han affærdiget ganske kort: „I Morgen, samme Tid.“

Bogen om Lili Elbe står den dag i dag som en slags transsexuel bibel. Fx nævner den engelske forfatter Jan Morris i sin selvbiografi „Conundrum“, at bogen om Lili Elbe var en medvirkende grund til hans eget ønske om en kønsskifteoperation. Bogen er nok lidt hysterisk i form og indhold, et forhold jeg fik bedre belyst, da jeg ved et tilfælde fandt Einar Wegeners / Lili Elbes helt ukendte breve på Det Kgl. Bibliotek.

Brevene er til en bogforlægger og skrevet i 1931 kort før hans død. De indeholder en række kommentarer til „transformationen“:

„Det store Mirakel er, at hun (Lili Elbe) føler sig nyskabt – ren og jomfruelig – og absolut ikke sjæleligt et Mandfolk, der er blevet til et Pigebarn !!!“

Og senere i samme brev et citat der ikke ville falde i god jord hos mange af de kvinder, han ellers ikke var bange for at sammenligne sig selv med:

„Jeg (Lili Elbe) ønsker netop at få frem, at jeg er koket, sorgløs, overfladisk og pjanket – og det har været mig om at faa frem, at hvad der er kunstnerisk, af Livsvisdom og alvorlig mandlig Viden, kommer fra Andreas (Einar Wegener), en rar Kunstner og et honnet Mandfolk, medens min Indsats er en vis letbenet og tuset Filosofi! (Du ser, der er i Virkeligheden en Nedskrivning af Aktiverne).“

Der er økonomi bag meget, og at det også er tilfældet her fremgår af følgende:

„Kære Poul, jeg ejer nu lidt over 75 Kr. Saa Penge begynder at interessere mig. Der skal noget til de daglige Silkestrømper.“

Det kan ikke undre, at der også fulgte en social deroute efter operationen på „Frauenklinik“ i Dresden. Lili Elbe brugte forresten Elbe som efternavn, fordi floden Die Elbe passerer Dresden.

Der er mange dunkle og uoplyste sider omkring maleren Einar Wegeners transformation til Lili Elbe. En af de mest overraskende er nok, at Lili Elbe ikke skrev bogen om sig selv. Eller rettere sagt; hun gjorde det indirekte.

Bogen har et forord af en person med navnet Niels Hoyer. Problemet er blot, at der aldrig har eksisteret nogen Niels Hoyer. Bag ved dette navn skjuler der sig en tysk flygtning – Ernst Harthern. Han var i 1931 flygtet til Danmark som følge af Nazisternes forfølgelser. Det var ham der skrev, eller rettere sagt redigerede, teksten om Lili Elbe. Denne oplysning blev verificeret, da hans datter fru Ruth Hanna Harthern-Thanning skrev et langt brev til mig, hvor hun redegør for de nærmere omstændigheder omkring bogens

Lili Elbe umiddelbart før rejsen til Dresden, hvor hun døde i 1931. Pressefoto

tilblivelse. Det gør ikke sagen mindre spændende, at hun fik et personligt og tæt forhold til Lili Elbe:

„Det var min far, Ernst Harthern, an den sich Lili Elbe wendete denn mein Vater ... (som Lili Elbe henvendte sig til, for min far) ... var tysk korrespondent i Danmark for Scherl-forlaget. Jeg var dengang 16 år gammel

og husker den dag i foråret 1931, da jeg desværre ikke mere kunne vende tilbage til min elskede skole i Stade ved Hamburg, for forholdene tillod det ikke, på grund af en vis Adolf. Ikke mange dage efter kom min far ind i mit værelse, og det lykkedes ham endnu engang at fortælle mig noget mærkværdigt: Om lidt kommer der en dame, der engang var mand ... Da kimedede dørklokken. Jeg løb straks tilbage til mit værelse. Jeg hørte en dyb stemme der lignede Sarah Leanders.

Til sidst måtte jeg sidde med ved middagsbordet i spisestuen sammen med de andre. Ja, det var ikke hendes ydre fremtoning (ræverødt hår, knaldrøde negle og mund). Nej, det var hendes ganske væsen ... hun var en ægte kvinde. For jeg havde ikke kendt hende som mand. Det blev aftalt (Lili Elbe følte sig meget ensom, forstod jeg), at jeg skulle lære at male hos hende. Det var Pinse næste dag. Næste morgen forlod jeg vores bolig i Havnegade 47. Let om hjertet gik jeg gennem den solbeskinnede Nyhavn til Kongens Nytorv, og kørte videre med sporvogn til Valby, hvor denne Elbe havde søgt ly i en kvistlejlighed hos pæne mennesker i en pæn villa. Hun havde allerede sat et staffeli frem, hvorpå der var placeret et færdigstruktet lærred, desuden var der farve, og hvad der ellers hørte til at male.

På de få dage i hendes liv blev det til et selvportræt og to stilleben. Det var sikkert også af andre grunde, at hun lod mig komme indenfor, thi det arme menneske havde forelsket sig stærkt i sin velgører: Professoren fra „Frauenklinik“ i Dresden.

Frygteligt sørgeligt. Det var godt, at jeg allerede dengang så klart forstod, at man ikke kan sende sådanne breve. Hvad denne læge havde gjort med den operation var måske slet ikke så godt for dette ulykkelige menneske. Hun havde en evig kamp med sig selv.

Jeg skammende mig, troede hun, når jeg oversatte hendes kærlighedsbreve til ham fra dansk til tysk. I virkeligheden ændrede jeg dem til kun at være venlige takkebreve. Naturligvis måtte det være ubehageligt for lægen. Det blev ikke til mange breve.

Pludselig bad hun mig om ikke at komme mere. Lili Elbe var pludselig rejst til Dresden. Det var vel det bedste. 48 år gammel døde Lili Elbe den 13.9.31 på „Frauenklinik“ og er begravet i Dresden på Trinitatiskirkegården. Jeg har hørt, at graven er meget forfalden, gravstenen er nemlig væltet, men jeg har også hørt, at man tænker på at sætte den i stand igen.

Hun var et hjertensgodt menneske. Sagde man f.eks.: „Jeg synes godt om Deres halskæde“. Straks ville hun skænke smykket til én, men naturligvis afviste man tilbuddet. Eller: „Gå hen til bageren, og køb en borgmesterstang“. Hvorefter hun serverede hvidvin. Så kunne jeg godt blive ganske svimmel. Hun var en boheme, men samtidigt et kært menneske.

Min ældre søster har mit selvportræt (af Lili Elbe) hængende på den bedste plads i en gulddramme. Jeg kendte Lili Elbes søster, og hun fortalte mig, at Einar Wegener havde været en rigtig dreng, og aldrig havde leget med dukker. Hun var adskillige år ældre. Min far skrev bogen efter Lilis optegnelser, hun så aldrig den færdige bog.

De sidste sider i bogen er en rystende, men samtidig en noget sentimental beskrivelse af en døds-kamp:

„... Jeg kan ikke skrive noget om min sidste Operation – det var en Afgrund af Lidelser, godt at Gerda intet vidste.“

Og dog, Gerda Wegener vidste nok mere end Lili Elbe antyder her. Hun havde året før giftet sig med en italiener, og skrev i 1932 hjem til Danmark, fra Casablanca hvor hun og hendes nye mand havde bosat sig, til den førømtalte forlægger:

„Marrakech 11.9 1933

Kære Poul,

... Du som ved, hvor højt jeg elskede min Lili, vil bedre end de fleste forstå, hvor stærkt jeg føler mig attaché til dem, der var gode mod hende. Du hører jo også til dem, kære Poul! – Imorgen, den 12te er det to Aar siden jeg mistede hende. Jeg er endnu aldrig kommet over det! – Jeg har ellers den sødeste og skønneste – Mand på denne Jord.“

Dette brev, som også findes i Det Kgl. Biblioteks Håndskriftsafdeling, vidner om Gerda Wegeners kendskab til den sidste del af Lili Elbes liv. Men også hun ville have del i den succes Lili Elbes bog opnåede. Det fik hun ikke, specielt ikke økonomisk, hvad hun også giver udtryk for i et brev til Poul Knudsen:

„Marrakech 22.10 1933

Kære Poul,

... A propos *England*: Saa har en gammel fin Englænderinde her ladet sig præsentere hos mig for at tale med mig om *Lilis Bog*, som for nyligt er udkommen i England, og som skal have en stormende Succes og været *Dagens store Samtaleemne*. Man ved i London, at det er mig, Gerda Wegener, som er Grete i Bogen. Og min gamle engelske Veninde beklagede voldsomt, at jeg ikke kunne komme til London i Øjeblikket, da hun paastod, at jeg ville blive „*Dagens Heltinde*“. Har Du Mulighed for at udnytte dette paa een eller anden Maade for en Edition eller lignende??? Men i saa Fald maatte det ikke vare for længe. Der skal jo altid smedes mens Jernet er varmt. Dette á *Lilie d'indication* – *Lilis Bog* (som jeg jo omtrent havde skrevet, og som kun er bleven banaliseret og omlavet af den skidne Jødetamp som hedder *Niels Højer*) – giver mig saa at sige intet. Han har faaet det lavet saa snedigt, at jeg omtrent intet faar og han overholder ikke engang sin Kontrakt. Han skovler alt til sig. Min tidligere Svoger, Ingeniør T.L. Thomsen, som Lili havde overdraget Forretningsførelsen af

Et af Lili Elbes breve, skrevet otte måneder før hendes død (Det kongelige Bibliotek). Lili Elbes jonglering med navne kan godt virke noget forvirrende. I brevet kalder hun sit tidligere, mandlige jeg for Andreas. I „Lili Elbes bekendelser“ kom han til at hedde Andreas Sparre, ikke som nævnt i brevet Hjalmar Hvide. Werner von Kreuz er bogens pseudonym for kirurgen Kurt Warnekros, som „skabte“ Lili. Og hun underskriver sig Lili Elvenes

Lindevangen 8-10
22-I-31.

Kære store Paul,
Tusind Tak for Dit Brev.
Jeg skal med Sorg rette mig efter Dit Ønske
og forandre Heltens Navn.
Han kommer saa til at hedde Hjalmar Hvide.
Du skal ikke forbauses over, at jeg skriver pænt
og korrekt om en Ven — jeg hører jo ikke
rigtig med i Lumskebugten herhjemme.
Hvor jeg glæder mig til at høre om Vibekes
Triumftur i Julen!
Den vidunderlige i Dresden hedder:
Prof. Dr. Kurt Warnekros
Det staar endogsaa skrevet med dobbelt W i
mit Hjærte — ja, endogsaa deri graveret!
Det glæder mig meget at Herr Ervin Magnus
tror paa Bogen. Men jeg maa bede Dig
forklare ham følgende:
Naar jeg ikke har skrevet Bogen som en Levnedsskildring,
er det for at faa frem, at det drejer sig
om to Personer Andreas og Lili, der sjæleligt
ikke hører sammen.
Det fremgaar nok mest af sidste Del, at der er
Dualitet — eller var.
Det er først Andreas, der fortæller om sine Erindringer
til Poul, medens Andreas havde Overtaget,
hvorpaa Lili fortæller Erindringer til Poul fra
den Tid, hvor hun begyndte at arbejde sig frem

Lindevangen 8-10, 22-I-31.

Kære store Paul

Tusind Tak for Dit Brev. Jeg skal med Sorg rette mig efter Dit Ønske og forandre Heltens Navn. Han kommer saa til at hedde Hjalmar Hvide. Du skal ikke forbauses over, at jeg skriver pænt og korrekt om en Ven — jeg hører jo ikke rigtig med i Lumskebugten herhjemme. Hvor jeg glæder mig til at høre om Vibekes Triumftur i Julen! Den vidunderlige i Dresden hedder: Prof. Dr. Kurt. Warnekros Det staar endogsaa skrevet med dobbelt W i mit Hjærte — ja er endogsaa deri graveret! Det

glæder mig meget at Herr Ervin Magnus tror paa Bogen. Men jeg maa bede dig forklare ham følgende:

Naar jeg ikke har skrevet Bogen som en Levnedsskildring, er det for at faa frem, at det drejer sig om to Personer Andreas og Lili, der sjæleligt ikke hører sammen. Det fremgaar nok mest af sidste Del, at der (er) en Dualitet — eller var. Det er først Andreas, der fortæller sine Erindringer til Poul, medens Andreas havde Overtaget, hvorpaa Lili fortæller Erindringer til Poul fra den Tid, hvor hun begyndte at arbejde sig frem og fik Hovedparten af Aktiverne i deres Fællesbo — og til sidst Eneindehaver.

Det fremgaar tydeligt af sidste Del, at det endogsaa

og Lili Nordparten af Aktierne i deres Fællesbo
 — og til sidst Enciudekaveret.
 Det fremgaa tydeligt af sidste Del, at det
 endogaa er en absolut forstingelse for Lili,
 at hun aandeligt intet kan at skaffe med
 Andreas — og det store Mirakel er at hun
 føler sig nyskabt — ren og jomfruelig — og
 absolut ikke sjæleligt et Mandfolk, der er
 bleven til et Pigebarn!!!
 Anden Del viser ogsaa, hvorledes Werner von Kreuz
 altid har holdt de to ude fra hinanden.
 Det er Hovedpointet i Bogen, at der var to Sjæle
 i et Legeme — og at en genial Kirurg redder
 Pigebarnet ud af fælles Skibbrud.
 Saa er jeg tilmed bange for, at den anden Form
 skulde tynde Bogen, og jeg ønsker netop at
 faa frem, at jeg er koket, sorgløs, overfladisk og
 pjanket — og det har været mig om at faa frem,
 at hvad der er af Kunstnerisk, af Livsvisdom
 og alvorlig mandig Viden kommer fra Andreas,
 der var Kunstner og et honnet Mandfolk,
 medens min Indsats er en vis letbenet og tuset
 Filosofi! (Du ser, det er i Virkeligheden en
 Nedskrivning af Aktierne). Bed Herr Ervin
 Magnus at ville høre med Sympati
 paa dette mit Forsvar for Bogens Form.
 Din stakkels lille Veninde
 Lili Elvenes. Mille baisers á Vibeke.

I „Lili Elbes Bekendelser“
 kaldes professor Warne-
 kros Werner Kreuz. Lili var
 ingen systematiker. I brevet
 staver hun Kreuz, i bogen
 Kreuz

er en absolut Livsbetingelse for Lili, at hun aandeligt intet har at skaffe med Andreas — og det store Mirakel er, at hun føler sig nyskabt — ren og jomfruelig — og absolut ikke sjæleligt et Mandfolk, der er bleven til et Pigebarn!!! Anden Del viser ogsaa, hvorledes Werner von Kreuz altid har holdt de to ude fra hinanden. Det er Hovedpointet i Bogen, at der var to Sjæle i et Legeme — og at en genial Kirurg redder Pigebarnet ud af fælles Skibbrud. Saa er jeg tilmed bange for, at den anden Form skulde tynde Bogen, og jeg ønsker netop at faa frem, at jeg er koket, sorgløs, overfladisk og pjanket — og det har været mig om at faa frem, at hvad der er af kunstnerisk, af Livsvisdom og alvorlig

mandig Viden, kommer fra Andreas, der var Kunstner og et honnet Mandfolk, medens min Indsats er en vis letbenet og tuset Filosofi! (Du ser, det er i Virkeligheden en Nedskrivning af Aktierne). Bed Herr Ervin Magnus at ville høre med Sympati paa dette mit Forsvar for Bogens Form.

Din stakkels lille Veninde
 Lili
 Lili Elvenes. Mille baisers á Vibeke
 Lili

Bogen med, syntes at være i Ledtog med Højer. Hvad vil du have, at jeg skal gøre paa denne Afstand, kære? Jeg kan jo ikke sidde herfra og lave Højer en Proces! Du, som er Jurist, sig mig om der er noget at stille op? –“

Men der var noget Gerda Wegener sandsynligvis ikke vidste – under den sidste operation på Lili Elbe blev der, hvis historien ellers er sandfærdig, indopereret kvindelige kønsorganer. En fuldstændig vanvittig operation, også rent videnskabeligt, i 1933.

Derfor er der grund til at tro, at Lili Elbe døde af den autoimmune reaktion der følger implantation af vævsuførlige organer.

„Nu ved jeg Døden kommer ... Jeg har drømt om Mor i Nat ... hun tog mig i sine Arme og sagde Lili til mig ... og Far var der også.“

Christine Jorgensens beretning, maj 1984

Min familie kommer fra Danmark. Min bedstemor fra Århus „on the Petersen side“, min bedstefar fra Odense. Hans fars navn var Jørgen Augustesen. Min bedstefar og hans brødre og søstre skiftede navn kort før århundredskiftet fra Augustesen til Jørgensen. Det fik jeg først at vide for et halvt år siden, så mit familienavn er faktisk Augustesen.

Min bedstefar kom til USA engang i 1870'erne. Min bedstemor kom i 1893 og dagen efter sin ankomst blev hun amerikansk statsborger, fordi hun giftede sig med min bedstefar samme dag. Året efter fik hun sit første barn, min tante, min far blev født i 1895 og derefter fik bedstemor ca. et barn om året de følgende år.

Mine forældre blev gift i 1920, min søster blev født i 1922 og jeg 30.5.1926 i New York. Da min mor blev gift, holdt hun op med at arbejde og tog sig udelukkende af hjemmet. Min far var tømrer og bygmester, min bedstefar byggede den første etageejendom i Bronx, den var på 5 etager.

Wall Street krakket i 1929 ramte min familie hårdt, de havde mere end en million ude og tabte dem alle på en enkelt dag. Det lykkedes dog min far og hans bror Bill hver at redde et hus ud af krakket, men ellers tabte de alt.

Min mor var en meget forstående og kærlig person. Min far var intelligent, meget interesseret i forskellige videnskabelige spørgsmål, især vedrørende udforskning af rummet, han havde selv en stjernebillede, det har præget mange af mine interesser.

Min søster og jeg stod hinanden ret nær. Hun er nu gift for 2. gang, hun har 2 døtre og jeg har 4 niecer og nevøer.

Min søster og jeg gik i high school sammen, vi stod hinanden nær, men måske aldrig virkelig nær. Mens hun gik i skole, skrev hun en stil om mig, det har jeg også fortalt om i bogen om mit liv. Jeg har altid syntes, at hun ikke skulle have skrevet den stil, hvori hun omtalte min femininitet. Det var faktisk ikke nødvendigt at gøre det i en stil. Noget af et overgreb, lige så meget som hvis jeg havde beskrevet hendes personlige træk for andre. Det